

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ
ԷՄԻԳՐԱՑԻԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՑ
2002-2005 ԹԹ.

ՏՆԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԷՍԻՐԱՑԻԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՅ 2002-2005 ԹԹ.
ՏՆԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՀԱՐՅՈՒՄ

Աննա Սինասյան
Բլանկա Հանչիովա

© 2005

ԵԱՀԿ և Առաջադեմ սոցիալական տեխնոլոգիաներ ՀԿ

Բոլոր իրավունքները պաշտպանված են: Սույն հրապարակման
բովանդակությունը կարող է օգտագործվել և արտատպվել կրթական և այլ ոչ
կոմերցիոն նպատակներով, եթե նյութի ցանկացած մասն վերարտադրության
դեպքում ԵԱՀԿ-ն և Առաջադեմ սոցիալական տեխնոլոգիաներ ՀԿ-ն նշվում են
որպես աղբյուր:

ISBN:

Հայերեն տեքստի խմբագրումը Աննա Սինասյանի և Ալինա Պողոսյանի
Տպագրված է

Սույն հրապարակման մեջ ամփոփված են հեղինակների տեսակետները,
մեկնաբանություններն ու եզրակացությունները, որոնք կարող են չհամընկնել
ԵԱՀԿ-ի կամ ԵԱՀԿ երևանյան գրասենյակի տեսակետների հետ:

Հետազոտությունը և գրքի տպագրությունն իրականացվել է Միացյալ
Թագավորության Արտաքին գործերի նախարարության ֆինանսական
աջակցությամբ:

ՆԱԽԱԲԱՆ

Միջազգային միգրացիան բազմաթիվ խնդիրներ է առաջացնում ինչպես միգրանտների, այնպես էլ ելքի և ժամանման երկրների քաղաքացիների համար: Արտերկրից փոխանցված գումարները ուղղակիորեն ազդում են ելքի երկրի տնտեսության վրա: Ի հավելումն, թե՛ ելքի, և թե՛ ժամանման երկրներում փոփոխվում է աշխատանքային շուկան և հասարակական կառուցվածքը:

Հայաստանի համար աշխատանքային միգրացիան կարևոր և, հիմնականում, խնդրահարույց երևույթ է: Հայաստանում այս թեմայով քննարկումների մեծ մասը վերաբերում է Խորհրդային Միության փլուզումից հետո հարյուր հազարավոր հայերի արտագաղթին, երբ նրանք ստիպված էին հեռանալ սեփական երկրից՝ իրենց ընտանիքների համար ապրուստ հայթայթելու նպատակով: Երկրից հեռանալու պատճառները, ինչպես նաև սեփական հայրենիքից հեռու ապրելու իրականությունը, հաճախ իսկապես ցավալի են: Միաժամանակ, աշխատանքային միգրացիան օգնել է հաղթահարել Հայաստանի ճգնաժամային տնտեսական անկումը՝ ապահովելով հազարավոր ընտանիքների ապրուստի միջոցը:

Վերջին տարիներին Հայաստանում գրանցվել է զգալի տնտեսական աճ: Այնուհանդերձ համարվում է, որ երկրի համախառն ներքին արդյունքի մի նշանակալից մաս կապված է արտասահմանից ուղարկված փոխանցումների հետ: Մինչ երկիրը կազդուրվում է, անհրաժեշտություն է ծագել մշակել աշխատանքային շարժապահովող առողջ քաղաքականություն, միաժամանակ խթանելով ներքին աշխատատեղեր ստեղծելու գործընթացը, որպեսզի վերադառնալու որոշում կայացրածները ունենան այդ հնարավորությունը: Ի լրումն, արտերկրում աշխատելու որոշում կայացրածների համար անհրաժեշտ է մշակել այնպիսի քաղաքականություն, որը կերաշխավորի աշխատանքային և կենսական արժանապատիվ պայմաններ, ինչպես նաև կալաշտպանի մարդու հիմնարար և աշխատանքային իրավունքները: Այս խնդիրները լուծելու համար պահանջվում է ներկայիս իրականության և միտումների

մանրակրկիտ վերլուծություն և աշխատանքային միգրացիայի ու դրա զանազան դրսևորումների հանգամանալից պատկերացում:

Թեպետ աշխատանքային միգրացիան Հայաստանում հասնում է նշանակալից չափերի, փաստացի տեղեկությունները վերջին տասնամյակում աշխատանքային միգրացիայի միտումների մասին եղել են չհամակարգված և կցկտուր: Առանց որոշակի ուսումնասիրության, կառավարական համապատասխան քաղաքականության մշակումը չափազանց դժվար, իսկ մի շարք ոլորտներում գրեթե անհնարին է եղել: Այս իսկ պատճառով, ԵԱՀԿ Երևանյան գրասենյակը ՀՀ կառավարության հետ համատեղ ձեռնարկել է այս ուսումնասիրությունը, որն իրականացվել է Առաջադեմ սոցիալական տեխնոլոգիաներ ՀԿ-ի կողմից: Կցանկանալինք շնորհակալություն հայտնել Միացյալ Թագավորության Արտաքին գործերի նախարարությանը՝ տրամադրված ֆինանսական աջակցության համար: Շնորհակալություն ենք հայտնում նաև ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻ-ին՝ սույն հրապարակման մեջ օգտագործված՝ «Աշխատանքային միգրացիան Հայաստանից. գրականության ակնարկ» հետազոտությունը ֆինանսավորելու համար:

Հուսով ենք, որ այս զեկույցը կնպաստի ընդհանուր առմամբ միգրացիայի և մասնավորապես աշխատանքային միգրացիայի որոշակի խնդիրների քննարկմանը, և վերջապես ՀՀ միգրացիոն քաղաքականության վերանայմանը և դրա արդյունավետ կիրառմանը՝ միգրանտների իրավունքների պաշտպանության շեշտադրմամբ:

Բլանկա Հանչիլովա, միջազգային
հարաբերությունների գծով գ.թ.
ԵԱՀԿ երևանյան գրասենյակ

Աննա Մինասյան
Առաջադեմ սոցիալական
տեխնոլոգիաներ ՀԿ նախագահ

Դեկտեմբեր, 2005 թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	7
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	7
<i>Տվյալների հավաքագրումը</i>	7
<i>Հարցման ընտրանքը</i>	8
ՈՐՈՇ ՆԿԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ	9
 ԳԼՈՒԽ 1. ՏՆԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ	10
ՏՆԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ԹԻՎԸ	10
ՍԵՌԱՏԱՐԻՔԱՅԻՆ ԿԱԶՄԸ	11
ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ	12
ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ	13
<i>Տնտեսական ակտիվությունը և գործազրկությունը</i>	13
<i>Տնտեսական ակտիվության վրա ազդող գործոնները</i>	16
ՏՆԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵԿԱՄՈՒՏԸ	20
<i>Կենսամակարդակը</i>	20
<i>Տնային տնտեսության եկամուտի աղբյուրները</i>	22
<i>Հիմնական եկամուտ վաստակողները</i>	24
 ԳԼՈՒԽ 2. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԷՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ	25
ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՏԵՄՊԸ 2002-2005 ԹԹ	25
<i>Ընդհանուր տվյալներ</i>	25
<i>ՀՀ մարզերի միգրացիոն ակտիվությունը</i>	27
<i>Քաղաքային և գյուղական բնակչության միգրացիոն ակտիվությունը</i>	30
ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՔԱՐՏԵԶԸ	30
<i>Ռուսաստան և ԱՊՀ</i>	30
<i>Եվրոպա, Հյուսիսային Ամերիկա և այլ երկրներ</i>	32
<i>Ուղևորության երկրի ընտրությունը պայմանավորող գործոնները</i>	32
 ԳԼՈՒԽ 3. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՄԻԳՐԱՆՏՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ	34
ՄԻԳՐԱՆՏՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	34
<i>Միգրանտների սեռատարիքային կազմը</i>	34
<i>Ամուսնական կարգավիճակն ու ընտանեկան կապերը</i>	37

<i>Միգրանտների կրթությունը</i>	38
<i>Միգրանտների մասնագիտությունը.....</i>	39
<i>Աշխատանքային միգրանտի տիպական նկարագիրը.....</i>	40
ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	40
<i>Զբաղվածությունը.....</i>	40
<i>Ամսեկան միջին եկամուտը.....</i>	41
 ԳԼՈՒԽ 4. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ	
ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ.....	43
<i>ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄԸ</i>	43
<i>ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԵԿԱՄՈՒՏԸ</i>	
<i>ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՐՈՒՄ</i>	46
<i>Ուղևորության սեզոնայնությունը և իրական տևողությունը.....</i>	46
<i>Կացության կարգավիճակը.....</i>	47
<i>Զբաղվածությունը.....</i>	47
<i>Դրամական փոխանցումներ.....</i>	50
<i>ԱՊՐԵԼԱԿԵՐՊԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ</i>	
<i>ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՐՈՒՄ</i>	52
<i>Բնակելի պայմանները.....</i>	52
<i>Հիմնախնդիրները.....</i>	53
<i>Տեղական իշխանությունների և բնակչության վերաբերմունքը</i>	53
<i>ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՇԱՀԱԳՈՐԾՈՒՄ ԵՎ ԹՐԱՖԻԺՆԳ.....</i>	54
 ԳԼՈՒԽ 5. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ	
ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ ԵՎ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ.....	55
<i>ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ</i>	55
<i>ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ</i>	56
 ԳԼՈՒԽ 6. ՄԻԳՐԱՑԻՈՆ ՊՈՏԵՆՑԻԱԼԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ.....	
<i>ՆԵՐՔԻՆ ՄԻԳՐԱՑԻՈՆ ՊՈՏԵՆՑԻԱԼԸ</i>	58
<i>ԱՐՏԱՔԻՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՀԱՆԴԵՊ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԸ</i>	58
<i>Մշտական էմիգրացիայի հանդեպ վերաբերմունքը.....</i>	58
<i>Աշխատանքային էմիգրացիայի հանդեպ վերաբերմունքը.....</i>	60
<i>ԱՐՏԱՔԻՆ ՄԻԳՐԱՑԻՈՆ ՊՈՏԵՆՑԻԱԼԸ</i>	61
<i>Աշխատանքային էմիգրացիա.....</i>	61
<i>Մշտական էմիգրացիա</i>	62
ԱՄՓՈԹԻՉ ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄՆԵՐ	63

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Այս բաժինը նպատակ ունի ընթերցողին ներկայացնել հետազոտության նպատակն ու մեթոդաբանությունը, ինչպես նաև տվյալների վերլուծության և մեկնաբանման ընդհանուր նկատառումները:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սույն հետազոտության շրջանակներում օգտագործվում է աշխատանքային միգրացիայի ընդհանուր սահմանումը, այն է՝ միջպետական սահմանի անցում՝ արտերկրում աշխատելու նպատակով:

Վերջին տասնամյակի ընթացքում բազմաթիվ հետազոտական կենտրոններ քանակական և որակական հետազոտություններ են իրականացրել արտաքին միգրացիոն գործընթացների վերաբերյալ: Թեև որոշ ուսումնասիրություններում նկարագրվել են աշխատանքային միգրացիայի որոշ ասպեկտներ, այնուամենայնիվ մինչ այժմ երևույթը համապարփակ վերլուծության չի ենթարկվել:

Այս հետազոտությունը Հայաստանից աշխատանքային էմիգրացիայի առանձնահատկությունների և տարածվածության վերաբերյալ մի շարք հարցերի պատասխանելու փորձ է: Իր տեսակի մեջ առաջինը լինելով՝ հետազոտությունը տալիս է միգրացիոն հոսքերի ընդհանուր պատկերը՝ դրանով իսկ ուրվագծելով հետագա խորը վերլուծության հնարավոր ուղղությունները:

Տվյալների հավաքագրումը

ՀՀ բոլոր մարզերն ընգրկող տնային տնտեսությունների ընտրանքային հարցումն իրականացվել է 2005 թ. փետրվարի 8-ից մինչև մարտի 8-ն ընկած ժամանակահատվածում: Անհրաժեշտ տվյալների հավաքման համար օգտագործվել է ստանդարտացված հարցազրույցի մեթոդը: Հետազոտությանը մասնակցել է ընտանիքի գլխավորը կամ նրա մոտ ազգականը:

Հարցաթերթը բաղկացած էր 3 մասից.

1. Տնային տնտեսության և հարցվողի սոցիալ-ժողովրդագրական նկարագիրը (ներառյալ ընդհանուր հարցեր ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամի սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագրի վերաբերյալ, ինչպես նաև զտիչ հարցեր աշխատանքային միգրացիայի գործընթացում ընտանիքի անդամների փաստացի և հնարավոր ներգրավվածության մասին)
2. Աշխատանքային միգրացիայի գործընթացը (ներառյալ ուղևորության նախապատրաստման և ուղևորության երկրում միգրանտի ապրելակերպի տարբեր ասպեկտների նկարագրմանն ուղղված հարցեր)

3. Տնային տնտեսությունների վերաբերմունքը (հարցեր, որոնք պարզաբանում են հարցվողների վերաբերմունքն աշխատանքային միգրացիայի պատճառներին և հետևանքներին)

Այն տնային տնտեսությունները, որոնք ներգրավված չեն եղել աշխատանքային միգրացիայի գործընթացում (*ընտանիքի անդամներից ոչ ոք 2002-2005 թթ. աշխատանքի նպատակով արտասահման չի մեկնել*), պատասխանել են միայն հարցաթերթի առաջին բաժնին:

Հարցման ընտրանքը

Հարցման առաջին և հիմնական փուլն իրականացվել է պատահական բազմափուլ ընտրանքի մեթոդով: Ընտրանքային համախմբությունն ընդգրկել է 1503 տնային տնտեսություն: Հաշվի առնելով տնային տնտեսությունների ընդհանուր թիվը Հայաստանում (778,667՝ համաձայն 2001 թ. մարդահամարի տվյալների)՝ ընտրանքի այս ծավալը թույլ է տալիս ապահովել 2,6% սահմանային սխալ՝ 95% վստահության մակարդակի դեպքում:

Թեև ընտրանքի ծավալը բավարար կլիներ հարցման արդյունքները ՀՀ բոլոր տնային տնտեսությունների վրա տարածելու համար, այնուամենայնիվ հնարավոր էր, որ ընտրանքը չընդգրկեր միգրանտ ունեցող տնային տնտեսությունների բավարար բացարձակ քանակ՝ գործընթացի որակական կողմերի վերաբերյալ համոզիչ եզրակացություններ անելու համար: Այդ պատճառով որոշվեց հարցման հիմնական փուլի ավարտից հետո հարցումը շարունակել բացառող ընտրանքով այնքան, մինչև միգրանտ ունեցող ընտանիքների թիվը հասնի 400-450-ի:

Բացառող ընտրանքով հարցումը կատարվել է նույն՝ պատահական ընտրանքի մեթոդով՝ մի տարբերությամբ. հարցազրուցավարները պետք է բաց թողնեին այն տնային տնտեսությունները, որոնք 2002-2005 թթ. աշխատանքային միգրացիայում ներգրավված չեն եղել: Չտիչ հարցին ժխտական պատասխան ստանալու դեպքում հարցազրուցավարները շարունակում էին որոնումը մինչ թիրախային տնային տնտեսության ի հայտ գալը:

Հարցումը կարճ ժամանակում և նվազագույն ծախսերով ավարտին հասցնելու համար՝ բացառող հարցումն իրականացվել է Հայաստանի այն մարզերում, որտեղ հարցման հիմնական փուլի արդյունքների համաձայն աշխատանքային միգրանտների տոկոսն ամենաբարձրն էր: Որոշ մարզեր ներառել ենք երկրորդ փուլ՝ ՀՀ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության խորհրդով:

Քանի որ բացառող ընտրանքը չի ապահովում տնային տնտեսությունների ընտրության պատահականությունը, հարցման այս փուլի արդյունքները օգտագործվել են միայն որակական ընդհանրացումներ անելիս, իսկ բոլոր քանակական գնահատականները հիմնված են հիմնական ներկայացուցչական ընտրանքի վրա:

Հարցման արդյունքում ստացված տվյալները ենթարկվել են բազմաչափ բանականական վերլուծության՝ SPSS ծրագրային փաթեթի օգնությամբ:

Արդյունքները համեմատվել են պաշտոնական վիճակագրական տվյալների (այն է՝ 2001 թ. մարդահամարի տվյալների և ՀՀ 2003 և 2004 թթ. վիճակագրական տարեգրքերում բերված ցուցանիշների), ինչպես նաև արտաքին միգրացիոն գործընթացների վերաբերյալ իրականացված հետազոտությունների հետ:¹

Այնուամենայնիվ անհրաժեշտ ենք համարում նշել կատարված համեմատական վերլուծության որոշ սահմանափակումները: Նախ, ինչպես ասվեց, մինչ օրս աշխատանքային միգրացիայի վերաբերյալ որևէ ընգրկում հետազոտություն չէր իրականացվել, ուստի ուսումնասիրության արդյունքները համեմատվել են մի շարք տարբեր հետազոտություններից վերցված տվյալների հետ: Սակայն կարևոր է հաշվի առնել, որ հետազոտություններից յուրաքանչյուրն անցկացվել էր ուրույն հետազոտական մեթոդաբանությամբ, ինչը սահմանափակել է համեմատական վերլուծության հնարավորությունները: Երկրորդ, գոյություն ունեցող տվյալները ժամանակային առումով հետևողական չեն, ինչը սահմանափակում է լոնգիթյուդային վերլուծության հնարավորությունը: Ինչպես պարզվեց, մի քանի հետազոտություններ անդրադարձել են ժամանակի միևնույն հատվածին, մինչդեռ որոշ տարիների մասին տվյալներն ընդհանրապես բացակայում են:

¹ Որպես աղբյուր օգտագործվել է Ռուբեն Եզանյանի և Նելսոն Շահնազարյանի «Աշխատանքային էմիգրացիան Հայաստանից. գրականության ակնարկ» չիրապարակված աշխատությունը (Երևան, 2004):